

ІЛЛЯ КОНОНОВ,

доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка

СВІТЛАНА ХОБТА,

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та соціології Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка

СВІТЛАНА ЩУДЛО,

кандидат соціологічних наук, доцент, завідувачка кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка

Донбас і Галичина в регіональній системі України

Abstract

The article examines cognitive aspects of regional sociology when analyzing the regional system of Ukraine. It is shown that Ukraine is structured not only according to the relations between center and provinces, but also between two regional poles, namely Donbass and Galychyna that produce different perspectives on social development. Interaction between these regions gives a special dynamism to the regional system of Ukraine.

Теоретична ситуація

Науковий інтерес до пізнання регіональної системи України періодично підігрівається політичною актуалізацією міжрегіональних відносин у її межах відповідно до виборчих циклів у нашій країні. Річ у тому, що нинішня партійна система України склалася з прив'язкою до макрорегіонів. Передусім це стосується великих парламентських партій, які є головними гравцями українського політичного поля. Тому передвиборчі політтехнології обов'язково враховують факт міжрегіональних відмінностей, а функціонування партійної системи в її сьогоденному вигляді сприяє їх відтворенню і часом посиленню. Найдраматичніше це виявилось під час гострої суспільно-політичної кризи другої половини 2004 року.

Передумови для формування партійної системи з регіональною прив'язкою існували в самому українському суспільстві, в його просторових особливостях. Політики лише використали їх, але це використання мало своїм наслідком (можливо, не для всіх і передбачуваним) соціальне конструювання політичної нації України як багатоскладової, просторово розділеної, навіть розколотої. Оскільки суспільство є саморегульованою й самоорганізованою системою, то формування політичної нації, багатоскладової за регіональною ознакою, об'єктивно висуває перед державою вимогу активної регіональної політики. Остання має спиратися на регіональні дослідження, що в них провідну роль повинна відігравати соціологія регіонів, розвиток якої набуває в нашій країні надзвичайної ваги з огляду на потреби національної безпеки.

У соціологічній спільноті України суспільний запит на дослідження регіонів далеко не відразу дістав адекватний відгук. У першій половині 1990-х років головну увагу звертали на проблеми соціально-економічної трансформації українського суспільства, яка відбувалася за умов системної суспільної кризи. Про дослідницькі орієнтації, що переважали в цей період, дають уявлення матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі (теоретичні та методологічні питання)", яку проводив Інститут соціології НАНУ 1994 року. А.Ручка в програмному виступі сказав: "...У нинішній соціально-економічній та політичній ситуації головний інтерес соціології має концентруватися на дослідженні проблем системної трансформації українського суспільства як цілісності. Йдеться про вивчення специфіки, суперечностей, тенденцій та перспектив суспільної трансформації в останньому десятиріччі сторіччя, що спливає" [1, с. 11]. Але на той час емпіричні дослідження вже поставили під сумнів культурну цілісність українського суспільства, і поряд з такими змінними, як стать, освіта, етнічна та соціально-професійна належність респондентів, дедалі більшої ваги набувала їхня регіональна ідентифікація [2, с. 232]. Вже під час референдуму 1 грудня 1991 року виявилися суттєві відмінності в політичній поведінці мешканців різних регіонів України. На названій конференції Ю.Давиденко навіть запропонував певну класифікацію регіонів: "Зважаючи на характер і динаміку електоральної поведінки мешканців різних регіонів республіки, останні можна поділити на регіони з високим і стабільним рівнем орієнтації на підтримку незалежності України

(Західний, Північно-Західний), з високим і нестабільним (Центральний, Північний, Південно-Західний), середнім і стабільним (Київ), середнім і нестабільним (Південно-Східний, Північно-Східний, Південний), низьким і стабільним (Східний), низьким і нестабільним (Кримський). Наведена вище класифікація відтворює рівень розвитку й усталеності національної свідомості у різних регіонах України” [2, с. 233].

Поступове накопичення емпіричного матеріалу дало змогу в другій половині 1990-х років перейти від вивчення регіональних особливостей суспільних процесів до розгляду регіону як окремого об'єкта дослідницької уваги соціологів. Дослідження, здійснювані в царині соціології регіонів, розпочалися в нашій країні в межах спільних із закордонними дослідницькими центрами проектів. Дані, отримані в ході реалізації таких проектів, були різною мірою осмислені й різною мірою дістали відображення в публікаціях. Ми тут не ставимо за мету писати докладну історію становлення вітчизняної соціології регіонів. Спинимось лише на тих працях, які вплинули на формування сучасної ситуації у дослідженні міжрегіональних відносин в Україні.

Важливий дослідницький проект було розпочато львівськими соціологами у 1994 році. Перший етап здійснювався як спільний проект Львівського та Мічиганського університетів. Він був спрямований на виявлення особистісних ідентичностей мешканців Донецька і Львова. Дослідницьке поле цього проекту може бути локалізоване в межах як соціології регіонів, так і соціології міста. Але вивчення ідентичностей мешканців найбільших міст Донбасу та Галичини мало суттєвий вплив саме на розвиток соціології регіонів у нашій країні. Перше осмислення отриманих даних підштовхнуло авторів до висновку про радикальну відмінність міських світів Донецька і Львова. Для львів'ян головною була ідентифікація себе як українців, а для донеччан — як радянських людей [3, с. 110]. У подальшому опитування в Донецьку та Львові проводилися ще двічі (1999-го і 2004-го). До проекту долучалися вчені з Канади та Швеції. Вже зіставлення результатів 1994 і 1999 років дало підстави говорити про поступове зближення ідентифікаційних моделей представників трьох поколінь у цих містах. Н.Черниш та О.Маланчук писали: “Якщо у Львові серед усіх трьох поколінь провідні місця стало займають етнічна українська, локальна та загальна регіональна ідентичності, то в Донецьку — локальна регіональна та жіноча гендерна. До того ж локальні регіональні ідентичності є відмінними, бо спираються на різні ідентитети (львів'янин і донеччанин), як і культурно-релігійні, пов'язані з двома різними ідентифікаційними практиками — в якості православного чи греко-католика. Але з бігом часу з'являється дедалі більше подібних або близьких ідентичностей. Так, серед молоді та людей старшого покоління — це передусім вікова ідентичність, яка нівелює регіональну чи будь-яку іншу ідентичність. Стало зростає питома вага української етнічної ідентичності; нами зафіксоване також зростання рейтингу культурно-релігійної ідентичності; в Донецьку зі списку найбільш опуклих ідентичностей зникло отожднення себе з радянською людиною” [4, с. 259].

Результати цих досліджень свідчили на користь того, що роки незалежності України були роками значної проблематизації ідентичностей меш-

канців Донбасу. Це стосується як змісту ідентичностей, так і їх ієрархії. Ідентичності донеччан були більш динамічними порівняно з ідентичностями львів'ян. Н.Черниш так підсумувала результати проекту: “Одержані дані засвідчили стабільність ідентифікаційної моделі львів'ян, яка склалася історично, та поступове оформлення ідентифікаційної моделі донеччан із домінуванням у ній локальної регіональної “донецької” ідентичності. Для обох моделей політична ідентичність не є серед найбільш значущих, а ідентифікація з “радянською людиною” стрімко втрачає свою вагу і поширеність у цих обох містах України” [5, с. 108].

Піонерською працею для становлення соціології регіонів в Україні стало спільне дослідження О.Стегнія та М.Чурилова [6]. У цій книжці були узагальнені дані, отримані в перебігу реалізації проекту “Регіони в Україні: динаміка, рухи і політика”. Його здійснював науковий колектив у складі українських, швейцарських та німецьких учених. Слід відзначити кілька аспектів впливу цього дослідження на розвиток соціології регіонів у нашій країні.

По-перше, тут були зроблені серйозні кроки на шляху розмежування географічних та соціологічних досліджень регіону. Завважимо, в географії регіональна парадигма досліджень є досить давньою. Для географа регіон — це “територія (геоторія), що за сукупністю елементів, що насичують її, відрізняється від інших територій і характеризується єдністю, взаємною пов'язаністю складових елементів, цілісністю, причому ця цілісність — об'єктивна умова і закономірний результат розвитку даної території” [7, с. 67]. Р.Дж.Джонстон вважав регіональну парадигму досліджень у соціогеографії (поряд з експедиційно-дослідницькою парадигмою та парадигмою географічного детермінізму й посибілізму) однією з найбільш давніх і стабільних. Він писав: “...“Класичне” регіональне дослідження звичайно полягало в послідовному описанні фізико-географічних рис (регіону), його клімату, рослинності, сільського господарства, промисловості, населення тощо та в синтетичному узагальненні мап індивідуальних явищ з метою створення мережі гомогенних регіонів” [8, с. 68]. Він засвідчив певне розчарування в середовищі географів у другій половині ХХ століття з приводу регіонального підходу. Це було пов'язане з кількома чинниками. З одного боку, географи дійшли висновку, що регіональна парадигма штовхала їх до спроб охопити безконечне. Адже виникла проблема, пов'язана з виокремленням найнижчого рівня регіоналізації. До того ж кількість ознак регіону змінювалася залежно від дослідницьких завдань і виявлялася на практиці невичерпною [8, с. 75.]. Іншим важливим чинником стало те, що в США з'явилася так звана регіональна наука. Про неї Р.Дж.Джонстон писав: “Це було результатом активності іконоборця-одинака Волтера Ізарда — економіста, який включив до моделей просторовий компонент, частково з метою забезпечення більш строгої теоретичної основи для дисципліни, що виникла раніше, — міського та регіонального планування” [8, с. 112–113]. Регіональна наука стимулювала вивчення суспільної просторовості в межах географії, економіки, соціології та ін. Стимулювальний ефект інколи виникав через прагнення протидії. “Тоді як регіоналісти бачили в географії у кращому разі “споживача законів” (інших наук. — *І.К., С.Х., С.Щ.*), географи нових переко-

нань прагнули пошуку специфічних законів своєї науки, які можна було б використати і для пояснення регіональних явищ” [8, с. 132].

Отже, на момент формування соціології регіонів ставлення в соціології та в географії до регіональної проблематики перебувало у протифазі. Соціологія рухалася від ігнорування просторових аспектів життя суспільства до активного вивчення їх [9; 10], а географія прагнула відійти від описовості у вивченні географічної оболонки Землі та перейти до відкриття специфічних законів просторовості [11].

О.Стегній та М.Чурилов дійшли висновку, що “спільність за місцем замешкання — це соціологічна категорія, яка відображає зв’язок людей, соціальний зв’язок, що виникає як результат цього спільного замешкання за певних умов” [6, с. 5]. Важливий висновок було зроблено і щодо вивчення регіональної системи: “Оскільки регіони являють собою елементи соціальної структури, то відносини між ними є різновидом системи суспільних відносин. Це спільнотні, а не сутнісні відносини” [6, с. 8]. Таким чином, соціологія регіонів вивчає не певні території, а спільноти людей, що склалися на цих територіях, а також зв’язок цих спільнот у межах регіональної системи країни. У цих формулюваннях регіони та регіональні системи виглядали ще позаісторично, не будучи пов’язаними з певним типом суспільства. Але в цілому було задано продуктивний напрям розвитку соціологічних досліджень регіональної реальності.

По-друге, у згаданому вище дослідженні О.Стегнія та М.Чурилова було зроблено спробу цілісно розглянути регіональну систему України. Для цього спочатку було здійснено районування її території. Засобами факторного аналізу були виокремлені 10 макрорегіонів нашої країни. Для обчислень використовували такі показники, як рівень промислового розвитку, рівень добробуту населення, міра доступності культурних цінностей та національно-культурні особливості адміністративних областей. Отже, отримані макрорегіони були типами областей [6, с. 13–30]. Із сучасних позицій набір показників для районування має досить еkleктичний вигляд. Але це взагалі важка проблема. Наприклад, польський соціолог Т.Зарицький, вивчаючи внутрішні кордони у Польщі, не випадково змушений був зупинитися на такому показнику, як результати голосувань під час загальнонаціональних виборів [12; 13; 14]. У цьому випадку дослідник має справу з діяльним вираженням характеристик саме територіальної спільноти. Безумовно, це дуже генералізоване вираження, яке нівелює різноманітність мотивів індивідуальних дій. Але у вивченні масових соціальних процесів та їх розподілу в просторі таке абстрагування від індивідуальної складності не просто прийнятне, а й необхідне.

По-третє, у праці О.Стегнія та М.Чурилова запропоновано характеристику регіоналізму в Україні як ембріонального [6, с. 187]. Сам регіоналізм тут розглядається і як процес локальної самоорганізації, що виник за умов розпаду соціалістичного централізованого суспільства, і як суспільний рух, спрямований на артикуляцію інтересів регіону. Останній аспект пов’язаний із певним проектом майбутнього регіону, що присутній у свідомості елітних груп чи широкого загалу. Автори розглядали чотири можливі проекти, або

моделі розвитку регіону (модерністський, соціальний, екологічний та самостійницький/автаркічний) [6, с. 121–123].

По-четверте, розглядуване дослідження поклало початок ознайомленню українського соціологічного співтовариства з ідеями західних соціологів, які вже досить давно вивчали регіональну проблематику. Головну увагу автори приділяли досягненням цюрихського Культур-проспектив Інституту та ідеям швейцарського вченого Ганса-Пітера Маєр-Далаха. Це давало уявлення про ступінь розробленості регіональної проблематики в західноєвропейській соціології.

За останні роки в соціології регіонів відбулися певні зрушення, пов'язані з уточненням її об'єкта та предмета. Регіон як об'єкт вивчення запропоновано розглядати історично як основний субнаціональний підрозділ і не ототожнювати його з іншими формами просторового поділу суспільств [15, с. 128–129]. Досі і в зарубіжній, і в вітчизняній науці регіони часто розуміють як відмінні просторові частини якогось соціуму. Так, В.Лаймгрубер вважає, що регіони існують відтоді, відколи на Землі існує людина розумна [16, с. 1]¹. А.Пономарьов починає розглядати процес формування “регіональної етнічності” на території України з VI століття. Він вважає, що “починаючи з XI ст. головним компонентом етнічності населення Русь-України стають етнотериторіальні утворення — історично-етнографічні регіони та їхні складові: етнічні та етнографічні землі” [17, с. 78]. Поки що утримаємося від більш детальних коментарів цих висловлювань. Важливо те, що соціологія регіонів почала відрізняти регіон від інших просторових морфологічних одиниць. Регіон дістає визначення в теорії нації як людської спільноти індустріального періоду. Отже, регіон не є вічним. В доіндустріальних суспільствах існували інші просторові морфології (території племен, історичні землі, провінції, землі міст та ін.). Важливим висновком останніх років можна вважати те, що регіони існують не самі по собі, а в межах регіональних систем [10, с. 74]. Отже, щоб зрозуміти той чи той регіон, треба зрозуміти відповідну регіональну систему, в межах якої він виник та існує.

Становлення нації передбачає як свій просторовий аспект становлення регіональної системи. У зв'язку з цим слід наголосити, що регіон не варто розглядати як переважно економічне утворення. Він є утворенням саме соціальним. Це — етнокультурна територіальна спільнота, що є варіативною частиною нації. Будучи спільнотою, пов'язаною з географічним простором, регіон виступає умовою соціального синтезу всіх тих соціальних та природних явищ, які опинилися в межах цього простору. Не випадково зворотним боком глобалізації є інтенсивна регіоналізація сучасного світу [18]. Часто за сучасних умов саме цей (у багатьох випадках і для багатьох соціальних суб'єктів “ап'іорний”) просторовий синтез забезпечує збереження якостей соціальності. Власне, є підстави говорити, що саме ця обставина і зумовлює зростання значення регіональних ідентичностей і регіонального горизонту дій у сучасних суспільствах.

¹ Автор написав буквально так: “There is no doubt that regional disparities have existed since the advent of homo sapiens on earth”.

Разом із тим, на нашу думку, надто оптимістичні оцінки успіхів соціології регіонів були б помилковими. До того ж це зашкодило б вирішенню проблемних зон у цій соціологічній дисципліні. На цей час соціологія регіонів перебуває в процесі становлення, і для досліджень у цій галузі наразі характерна соціографічність. Її домінуванням пояснюється накопичення великого і “сирого” емпіричного матеріалу, який сам по собі, без серйозних теоретичних узагальнень не здатен просунути вперед соціологічне знання. Поки що теоретичні конструкції заміщує набір думок-опіній різних дослідників. Цей калейдоскоп концептуалізацій *ad hoc* і становить те, що можна назвати нині теоретичною частиною соціології регіонів.

До вад розвитку соціології регіонів слід віднести також нерозвиненість діалогу з іншими науками, які займаються регіональною проблематикою. Мабуть, особливо корисним для визначення сучасної теоретичної ситуації у дослідженні регіональної системи України є діалог із регіональною економікою. Економісти, що працюють із цією проблематикою, гостро відчують недостатність суто економічного аналізу динаміки міжрегіональних відносин. Економічні аспекти цих відносин можна зрозуміти, лише “зануривши” їх у загальносупільний контекст. У цьому діалозі корисним може бути не тільки збіг висновків спеціалістів різних наук, а й суперечності між ними. Через такі суперечності можуть проглядати дуже серйозні теоретичні проблеми.

У цьому контексті ми спинимося на одній з останніх праць із регіональної економіки України [19]. Її автори, І.Сторонянська та С.Шульц, дійшли висновку, що формування власної регіональної системи України, як просторового аспекту становлення модерної української нації, почалося з економічної регіональної дезінтеграції. Вони пов’язують причини цього процесу з тим, що в СРСР взаємозв’язки між регіонами України визначалися в Москві й мали переважно не економічне, а адміністративне наповнення. Період, що охоплює 1993–1999 роки, вони визначають як “період дезінтеграції та сепаратизму” [19, с.26]. У цей період для регіонів більш вигідними стали зовнішньоекономічні зв’язки. Якщо в розвинених країнах світу на зовнішній ринок іде близько п’ятої частини виробленої продукції, то в Україні 1995 року ця частка сягала 41,9%, 2000-го — 62,4%, а 2005-го — 42,9% [19, с. 149]. Дослідниці роблять висновок: “Сучасному економічному простору України властиве явище дихотомії, яка виявляється, з одного боку, в посиленні економічної концентрації і, як наслідок, надмірної локалізації управління матеріальними та фінансовими потоками, а з іншого — у збільшенні ступеня екстериторіальності цих потоків” [19, с. 99]. Це призводить до поляризації економічного простору, до поглиблення міжрегіональної асиметрії. Так, 66,2% банківських активів сконцентровані в Києві [19, с. 97], він також притягує більш як третину інвестицій [19, с. 151]. Виникла велика кількість міжрегіональних асиметрій: міжрегіональна диференціація за рівнем заробітної плати у 2005 році становила 2,5 раза (Київ — 1725 грн, Тернопільська область — 727 грн) [19, с. 119]. Показовою, як пишуть автори, є диференціація доходів і видатків місцевих бюджетів (разом із трансфертами) у розрахунку на одну особу. У 2005 році такі доходи були максимальними у м. Києві (1634,5 грн) та в АРК (809,9 грн), а мінімальними — у Лу-

ганській області (616,6 грн), тобто розрив становив 2,7 раза. Водночас видатки місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу були максимальними у м. Києві (1677,2 грн) та АРК (754,9 грн), а найнижчими — в Луганській області (546,4 грн), тобто розрив сягав 3,07 раза [19, с. 179]. Але і територія регіонів останніми роками істотним чином диференціювалася. Від 40% до 70% валового регіонального продукту формується в регіональних центрах [19, с. 125]. Фактично суспільний простір країни розпадається на різні життєві світи.

І.Сторонянська та С.Шульц вважають, що зараз регіональна система України почала рухатися в напрямку інтеграції. Вони виходять із того, що будь-яка регіональна система послідовно проходить чотири цикли розвитку (дезінтеграції, посилення взаємодії, інтеграції та появи принципово нових ознак, що ведуть до нової дезінтеграції) [19, с. 23]. Ця конструкція виглядає дещо умоглядною. Навряд чи цикли міжрегіональної взаємодії можна пояснити тільки дією економічних механізмів. Це розуміють і самі економісти, коли розглядають політичні та культурні чинники, що характеризують суспільний простір нашої країни. Вони пишуть: “Комерційні аргументи не можуть бути визначальними для державної регіональної політики, спрямованої на забезпечення економічного простору держави” [19, с. 218]. Політичні інститути можуть навіть здійснювати переважний вплив на стихійні економічні процеси, характерні для міжрегіональних відносин: “Навіть якщо національна економіка не є єдиним організмом (у випадку послаблення міжрегіональних зв’язків), державна міжбюджетна політика робить її такою” [19, с. 32].

Не заперечуючи значення політичної форми для міжрегіональної взаємодії, із соціологічних позицій належить шукати в самій регіональній системі як сукупності територіальних спільнотних зв’язків ті механізми, що забезпечують її динаміку та єдність. У виконанні цього завдання можна спертися на певні досягнення соціології регіонів. Її розвиток останніми роками сприяв створенню соціологічних портретів українських регіонів. Першою чергою це стосується Донбасу [20; 21; 22]. Вивчення Донбасу підводить до розуміння того, що його місце в регіональній системі України можна визначити не тільки через співвіднесення із центром, до чого схиляє поділ простору світової системи чи певної країни на центральну зону, напівпериферію та периферію [23; 24]. Вивчення місця Донбасу в регіональній системі України підводить до висновку про те, що ця регіональна система є поляризованою, а полюсами виступають Донбас і Галичина. У даному разі полюс регіональної системи — це її активна частина, яка самостійно продукує суспільний проект розвитку, є відмінний від проекту розвитку центру і від проекту іншого полюсу [25; 26]. Полярність стосовно один одного не варто витлумачувати ані як непереборну міжрегіональну ворожість, ані як смертельну небезпеку для цілісності країни. Соціологи цілком слушно вказують на те, що інколи акторами більш гострої конфліктної взаємодії виступають інші регіони. Так, часто предметом занепокоєння стає Крим. Наприклад, О.Стегній вказує на те, що “на відміну від Донбасу, в АР Крим існує радше не економічна самодостатність, а передусім соціокультурна та ідеологічна відокремленість” [27, с. 120]. Щоб розібратися з цим, варто відрефлексувати

місце Криму в Україні. На нашу думку, Крим не можна зводити до звичайного регіону. Він є в географічному (зокрема й соціально-географічному) розумінні країною. Це зумовлено його певною відокремленістю від решти України, його природною специфічністю, що включає і його внутрішню різноманітність. Півострів має свою багату історію, хоча ця історія неодноразово переривалася. З певного періоду вона пов'язана з історією України, але це не скасовує її самостійності. Кримський соціум в етнічному, поселенському та ментальному вимірах відрізняється від решти України. Побіжно відзначимо, що ще різкіше він відрізняється від російського суспільства. Як специфічна складова України Крим природно існує як автономна республіка. Автономна республіка в межах унітарної держави невідворотно створює проблеми й вимагає складних політичних та соціальних технологій. Але все це не перетворює Крим на окремий полюс української регіональної системи.

Найбільш потужні й виразні регіональні проекти виникли в Донбасі та Галичині. Уже доводилося писати, що проект Донбасу передбачає формування модерної української нації як співгромадянства, а проект Галичини передбачає фундаментом усіх суспільних лояльностей етнічну лояльність [28, с. 6–11]. Обидва проекти можуть бути прийнятними за певних умов, але в межах однієї країни вони не можуть бути реалізовані одночасно. Понад те, їх неможливо поєднати між собою за принципом обрання найкращого. Обидва проекти вкорінені в історії названих регіонів і ввійшли в ціннісні підвалини самовизначення їхніх мешканців. Отже, ці відносини (особливо після 2004 року) перетворюються на важливу наукову та прикладну проблему для суспільних наук.

Є всі підстави дійти висновку, що й у подальшій перспективі розвиток України багато в чому залежатиме від взаємин її регіональних полюсів — Донбасу та Галичини, а також від їхніх відносин із центром. Саме ці відносини задають стан регіональної системи. Тому вивчення відносин Донбасу й Галичини слід виокремити в особливий напрям аналізу в межах соціології регіонів. Це усвідомлення і спонукало соціологів Луганська, Дрогобича та Львова об'єднатися у творчий колектив, який поставив за мету вивчити сучасний стан відносин між Донбасом і Галичиною і їхню залежність від процесів у самих названих регіональних спільнотах. Цьому присвячений наш спільний науковий проект “Україна: образи регіонів та міжрегіональні відносини”, ініційований Луганським національним університетом імені Тараса Шевченка, Дрогобицьким державним педагогічним університетом ім. І.Франка і Центром із вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму (м. Луганськ).

На цей час у його межах здійснено два крос-регіональні опитування. Перше було проведено в квітні — травні 2005 року. Тоді було опитано лише мешканців Луганська ($N = 593$) та Дрогобича ($N = 365$). У березні 2007 року здійснено друге крос-регіональне опитування, яке проводилося у Львові ($N = 375$), Луганську ($N = 363$), Дрогобичі ($N = 298$) та Стаханові ($N = 300$), а також у чотирьох селах Луганської ($N = 100$) та Львівської ($N = 100$) областей. Вибірка в усіх населених пунктах використовувалася квотна, репрезентативна за ознаками статі, віку та освіти (розробники: С.Хобга, Н.Дробаха).

Польовим дослідженням у Луганській області керували С.Хобта та Н.Дробаха, у Львівській області — С.Щудло та (2007 року) В.Савка. Математичне опрацювання даних засобами пакета SPSS здійснено колективом викладачів кафедри філософії та соціології Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка під керівництвом С.Хобти. Отримані дані не можна розглядати як репрезентативні стосовно Львівської та Луганської областей, але вони дають уявлення про громадську думку мешканців відповідних населених пунктів, а їх сукупність дає змогу робити висновки про тенденції суспільної думки відповідних регіонів (характеристики вибіркового сукупностей див. у Додатках).

Гіпотезою нашого дослідження передбачалося, що спільність між Донбасом та Галичиною пов'язана із соціально-економічними процесами та проблемами, а відмінності — із суспільними проектами, ґрунтованими на різному культурному досвіді регіонів.

Регіональні ідентичності та авто- і гетеростереотипи

Спочатку розглянемо, як через ідентифікації різної сили мешканці обох регіонів позиціонуються в суспільному просторі. В анкеті суспільний простір було подано як багатовимірний. Ідентитети пов'язані з місцями суспільного простору, які люди можуть посісти. Але самоідентифікація з відповідними групами може бути різної сили. Це створює певні ієрархії ідентичностей. Наше дослідження дає змогу порівняти ієрархії ідентичностей у Донбасі й у Галичині. Ми не прагнули дати вичерпний перелік ідентитетів, що в принципі є неможливим. Наше завдання полягало в тому, щоб з'ясувати схожість та відмінність самоідентифікації донбасівців і галичан стосовно ідентитетів, що продукують колективні ідентичності. У разі збільшення чи зменшення кількості позицій можливі певні зрушення і в ієрархічних рангах. Відповідні дані наведено в таблиці 1.

Варто звернути увагу на перші 5 позицій, які виявляються найбільш показовими щодо самоідентифікації мешканців двох регіонів. Ми бачимо суттєву схожість між мешканцями Донбасу та Галичини. Найбільше значення для них має ідентифікація або з первинними малими групами (сім'я), або з групами, де люди знають одне одного і відчують одне до одного довіру (коло друзів, певний трудовий/навчальний колектив). Це свідчить про глибинну схожість населення України. Наші люди є передусім людьми малих груп. Але така констатація не дає підстави віднести наших громадян до класичних колективістів. Їхня *Я*-концепція навряд чи може бути визначена як "взаємозалежне *Я*". Ідентифікуючись із малими групами, наші громадяни, зі свого боку, намагаються центрувати їх на себе, демонструючи "незалежне *Я*" [29, с. 71]. Отже, як на Сході, так і на Заході наші громадяни не є ані класичними індивідуалістами, ані класичними колективістами. Можливо, жителі Галичини є більшими індивідуалістами, а мешканці Донбасу — дещо більшими колективістами, проте це не спростовує принципової схожості їх у цьому питанні. До того ж у мешканців Галичини до цього ідентифікаційного ядра увіходить загальногромадянська ідентичність. Ця ідентичність є більш сильною, ніж регіональна чи поселенська. У мешканців

Донбасу загальногромадянська ідентичність близька за значимістю до регіональної ідентичності. В обох регіонах до ідентифікаційного ядра наближається також “радянська людина”, хоча ця ідентифікація вже явно перебуває в занепаді. А в галичан вона практично відсутня. Певною мірою це співвідношення виявляється й у ставленні до СНД, хоча і в Донбасі цей ідентитет є дуже слабким.

Наступним кроком аналізу є ранжування ідентичностей для кожної поселенської групи. Ці дані наведено в таблиці 2.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання “Без яких із наведених характеристик Ваше уявлення про себе буде неможливим?”, %

№	Варіанти відповідей	Луганськ, N = 363	Львів, N = 375	Стаханов, N = 300	Дрогобич, N = 298	Села Луганщини, N = 100	Села Львівщини, N = 100
1	Самостійна, суверенна, неповторна особистість	53,8	53,4	55,2	53,0	39,0	40,4
2	Член сім'ї	83,6	82,6	80,1	76,7	76,0	79,8
3	Член кола друзів	54,0	50,1	43,4	45,3	64,0	54,5
4	Член певного трудового (навчального) колективу	21,4	11,8	25,9	19,6	43,0	20,2
5	Людина, пов'язана з певним колом діловими зв'язками	10,9	12,1	8,8	8,4	15,0	7,1
6	Людина певної професії	25,9	23,3	26,6	30,4	30,0	25,3
7	Людина з певною освітою	24,0	23,1	23,6	23,6	26,0	22,2
8	Людина певних політичних переконань	9,7	11,8	12,8	24,0	20,0	13,1
9	Мешканець певного населеного пункту	8,6	5,1	8,1	8,8	21,0	25,3
10	Мешканець регіону	32,3	25,2	36,7	20,9	30,0	18,2
11	Громадянин України	36,8	57,4	34,0	59,8	31,0	69,7
12	Радянська людина	10,9	1,9	10,8	2,4	3,0	3,0
13	Мешканець СНД	3,9	1,1	9,1	0,3	7,0	2,0
14	Людина певної релігії	9,7	21,4	5,4	25,3	6,0	38,4
15	Європеєць	7,0	9,9	5,4	13,9	3,0	11,1
16	Мешканець планети Земля	24,5	14,7	15,8	11,5	18,0	17,2
17	Людина з певними художніми смаками (музичними, літературними тощо)	9,7	13,9	9,1	9,8	4,0	11,1
18	Інше	1,1	0,8	1,0	0,0	0,0	1,0

Примітка: сума перевищує 100%, оскільки респондентам можна було обирати кілька позицій.

Таблиця 2

Ієрархії ідентичностей, ранги

№	Варіанти відповідей	Луганськ	Львів	Стаханов	Дрогобич	Села Луганщини	Села Львівщини
1	Самостійна, суверенна, неповторна особистість	3	3	2	3	4	4
2	Член сім'ї	1	1	1	1	1	1
3	Член кола друзів	2	4	3	4	2	3
4	Член певного трудового (навчального) колективу	8	12	7	10	3	8
5	Людина, пов'язана з певним колом діловими зв'язками	10	11	13	15	11	13
6	Людина певної професії	6	6	6	5	6	6
7	Людина з певною освітою	9	7	7	8	7	7
8	Людина певних політичних переконань	11	12	12	7	9	11
9	Мешканець певного населеного пункту	12	14	14	14	8	6
10	Мешканець регіону	5	5	4	9	6	9
11	Громадянин України	4	2	5	2	5	2
12	Радянська людина	10	15	11	16	15	14
13	Мешканець СНД	14	11	12	17	12	15
14	Людина певної релігії	11	8	15	6	13	5
15	Європеєць	13	13	15	11	15	12
16	Мешканець планети Земля	7	9	9	12	10	10
17	Людина з певними художніми смаками (музичними, літературними тощо)	11	10	12	13	14	12
18	Інше	15	17	16	–	–	16

Примітка: ранжування здійснено за 18-бальною шкалою.

Порівняння даних 2007-го з даними 2005 року дає уявлення про рухливість певних елементів в ієрархії ідентичностей. Так, у Луганську за два роки дещо зросло значення ідентитетів "громадянин України" (+5,5%) та

“член кола друзів” (+15,8%). У Дрогобичі зросла вага загальногромадянської ідентичності (+7,7%) на тлі зменшення ваги регіональної (-8,7%). У цьому місті зросло значення ідентифікації з колом друзів (+7,4%), із сім'єю (+9,7%) і зменшилося — із самостійною, суверенною особистістю (-4,7%) та певною освітньою групою (-7,5%) [докл. див.: 28, с. 21]. Посилення загальногромадянської ідентичності в обох регіонах можна витлумачити як певне зближення Сходу й Заходу України за останні два роки. Разом із тим домінування в обох регіонах фамілістських форм солідарності не сприяє швидшому зближенню їх. Коли регіональні спільноти складаються, як із сухих піщаників, із малих груп, то в таких аморфних множинах ускладнений спільний дискурс щодо складних питань. Ф.Фукуяма писав, що для них характерний малий “радіус довіри” [30, с. 127]. Такі структури здатні радше закріплювати стереотипи й піддаються зовнішнім маніпулятивним впливам.

Суперечності між регіонами можуть виникати тільки з приводу дуже важливих для них ідентитетів. У нашому випадку на таку роль можуть претендувати тільки загальногромадянський, регіональний, певною мірою релігійний ідентитети. Це ставить завдання більш детального аналізу їх у наступних дослідженнях. Аналізовані дані дають змогу подивитися на цю проблему крізь призму уявлення мешканців обох регіонів про бажану модель української державності. Є підстави вважати, що ця модель впливає на регіональні ідентичності. Загальні дані стосовно цього подано в таблиці 3.

Дані таблиці 3 підтверджують, що в Донбасі й у Галичині більшість населення підтримують різні проекти розвитку країни. Проект Донбасу вже запропоновано розглядати як проект співгромадянства. Згідно з ним модерна українська нація формується як політичне утворення. В цьому політичному співтоваристві етнічність багато в чому стає приватною справою громадян. Україна розвивається як багатокультурна і багатоконфесійна держава. Проект Галичини як підґрунтя всіх суспільних лояльностей передбачає етнічну та культурну лояльності. Варто зазначити, що зараз ці проекти перетворилися на такі, що конкурують у масштабах України. Симпатии як одного, так і іншого є в обох її регіонах-полюсах. Гадаємо, що це одна з вагомих причин виникнення міжрегіональної напруженості.

Наявні суспільні проекти, пов'язані з Донбасом і Галичиною, закріплюються в цих регіонах системою авто- та гетеростереотипів. Проблема авто- та гетеростереотипів у міжрегіональних відносинах є мало дослідженою. Досі цією термінологією переважно користувалися етносоціологи, які через порівняння етнічних автостереотипів і гетеростереотипів вимірювали міжнаціональну напруженість [31]. Але цей інструментарій має потенціал для використання його і в соціології регіонів.

У проведеному дослідженні регіональні авто- та гетеростереотипи вимірювалися за двома показниками: 1) уявлення про етнокультурні характеристики регіональної спільноти; 2) уявлення про місце і спосіб позиціонування регіональної спільноти у регіональній системі України. Отримані дані краще за все подати в табличній формі (табл. 4–7).

Таблиця 3

**Розподіл відповідей на запитання
“З якими з наведених тверджень щодо шляхів розвитку нашої країни
Ви погоджуєтеся?”, %**

№	Варіанти відповідей	Луганськ, N = 363	Львів, N = 375	Стаханов, N = 300	Дрогобич, N = 298	Села Луганщини, N = 100	Села Львівщини, N = 100
1	Україна — це насамперед держава українців, котрі мусять мати у своїй країні певні переваги. Інші етнічні групи повинні із цим погоджуватися	35,8	58,8	40,3	70,7	30,0	69,1
2	Україна — це держава усіх громадян, незалежно від їхньої національної належності. Жодна з етнічних груп не повинна в нашій країні мати переваги	65,6	37,5	57,7	41,0	73,0	30,9
3	В Україні має діяти принцип: “Одна нація, одна мова, одна церква”	22,6	55,5	16,1	53,8	26,0	57,7
4	Україна має розвиватися як багатокультурне, багатомовне і багатоконфесійне суспільство	72,9	35,3	68,5	29,3	73,0	38,1
5	Для України буде благом, якщо більшість неукраїнського населення виїде з країни	17,6	33,6	17,4	21,4	16,0	33,0
6	Для України буде благом, якщо тут будуть жити представники різних народів	61,7	27,2	57,4	23,4	66,0	29,9
7	Україна повинна відмовитися від культурної спадщини царської Росії та СРСР і в духовному плані розвиватися на власному ґрунті	20,7	42,9	10,7	41,4	15,0	56,7
8	Україна повинна зберігати все цінне із спадщини царської Росії та СРСР, поєднуючи його з власною духовною традицією	63,1	21,0	64,4	11,7	80,0	21,6

Примітка: сума перевищує 100%, оскільки респонденти могли обирати до 4-х позицій.

Таблиця 4

**Луганська область. Розподіл відповідей на запитання
“Які з наведених характеристик відповідають населенню Донбасу,
а які – Галичини?”, %**

№	Варіанти відповідей	Характеристики населення Донбасу, на думку мешканців:			Характеристики населення Галичина, на думку мешканців:		
		Луганська, N = 363	Стаханова, N = 300	сіл Луганщини, N = 100	Луганська, N = 363	Стаханова, N = 300	сіл Луганщини, N = 100
1	Переважно українці й національні меншини, що проживають поруч із ними	8,4	18,3	4,0	37,2	40,2	28,0
2	Переважно росіяни й русифіковані представники інших народів	45,7	47,4	30,0	2,4	7,2	1,0
3	Особлива регіональна спільнота, яка має свої витоки як в Україні, так і в Росії	39,4	27,7	48,0	1,8	5,5	0,0
4	Маргінали, тобто люди, які відірвалися від своїх коренів	9,6	8,7	1,0	2,7	7,9	0,0
5	Особлива регіональна спільнота, яка має свої витоки як в Україні, так і в Польщі	1,8	1,4	1,0	43,2	34,0	47,0
6	Важко відповісти	14,0	17,6	16,0	23,1	24,7	24,0

Примітка: сума перевищує 100%, оскільки респондентам можна було обирати кілька позицій.

Наведені в таблицях 4 і 5 дані демонструють певну конгруентність між авто- та гетеростереотипами, що відображають етнокультурну природу регіональних спільнот Донбасу та Галичини. Певною мірою порушує взаєморозуміння досить поширений серед галичан погляд на донбасівців як на маргіналів. Але в цілому жителі обох регіонів мають достатньо відповідні очікування щодо етнокультурних реалій регіональних спільнот. Це не означає, що збіг авто- та гетеростереотипів не може породжувати суперечностей у взаєминах між регіонами. Навпаки, жителі Донбасу і Галичини здебільшого розуміють етнокультурні відмінності між їхніми регіонами. Такі уявлення в різних суспільних контекстах можуть бути як причиною міжрегіональної напруженості, так і платформою для пошуку компромісів.

Таблиця 5

**Львівська область. Розподіл відповідей на запитання
“Які з наведених характеристик відповідають населенню Донбасу,
а які – Галичини?”, %**

№	Варіанти відповідей	Характеристики населення Донбасу, на думку мешканців:			Характеристики населення Галичини, на думку мешканців:		
		Львова, N = 375	Дрогобича, N = 298	сіл Львівщини, N = 100	Львова, N = 375	Дрогобича, N = 298	сіл Львівщини, N = 100
1	Переважають українці й національні меншини, що проживають поруч із ними	5,8	5,6	5,0	71,6	59,9	63,0
2	Переважають росіяни й русифіковані представники інших народів	57,3	49,0	53,0	1,1	1,0	0,0
3	Особлива регіональна спільнота, яка має свої витоки як в Україні, так і в Росії	34,3	30,8	18,0	2,9	3,5	2,0
4	Маргінали, тобто люди, які відірвалися від своїх коренів	26,5	29,0	10,0	3,7	3,5	2,0
5	Особлива регіональна спільнота, яка має свої витоки як в Україні, так і в Польщі	2,0	0,0	2,0	37,8	39,7	30,0
6	Важко відповісти	16,7	17,5	17,0	7,7	14,3	4,0

Примітка: сума перевищує 100%, оскільки респондентам можна було обирати кілька позицій.

Зовсім інше значення мають авто- та гетеростереотипи, що відображають позиціонування Донбасу й Галичини в регіональній спільноті України.

У цьому випадку ми спостерігаємо дзеркальну оберненість регіональних авто- та гетеростереотипів у Донбасі й у Галичині. У кожному регіоні переважають позитивні автостереотипи і негативні гетеростереотипи. Отримані дані свідчать і про наявність у суспільній свідомості обох регіонів передумов для діалогу. Наприклад, донбасівці вважають, що Галичина зберегла свою культурну самобутність. Значна частина галичан вважають Донбас самодостатнім регіоном.

Таблиця 6

**Луганська область. Розподіл відповідей на запитання
“Які з наведених характеристик відповідають Донбасу,
а які – Галичині?”, %**

№	Варіанти відповідей	Характеристика Донбасу в регіональній системі України, на думку мешканців			Характеристика Галичини в регіональній системі України, на думку мешканців		
		Луганська, N = 363	Стаханова, N = 300	сіл Луганщини, N = 100	Луганська, N = 363	Стаханова, N = 300	сіл Луганщини, N = 100
1	Регіон, розвиток якого має стати моделлю розвитку всієї України	55,8	58,4	78,0	6,2	6,1	5,0
2	Глуха культурна провінція	10,8	14,8	1,0	41,7	37,9	45,0
3	Регіон із середнім рівнем розвитку	37,1	40,9	14,0	39,3	33,9	48,0
4	Агресивний регіон, який намагається насадити свої порядки в усій країні	12,3	13,4	16,0	62,1	51,4	65,0
5	Регіон, змушений захищати свою специфіку і право жити відповідно до свого способу життя	65,5	54,3	58,0	17,5	23,9	17,0
6	Регіон із сильними сепаратистськими настроями	16,4	12,0	22,0	36,4	30,0	33,0
7	Регіон, де переважають державники, що відстоюють цілісність країни	28,1	31,3	38,0	25,7	17,5	14,0
8	Самодостатній регіон	57,3	36,4	66,0	14,2	16,8	19,0
9	Регіон України, що зберіг власну самобутність	19,3	19,6	17,0	53,6	42,5	59,0

Примітка: сума перевищує 100%, оскільки респондентам можна було обирати три позиції.

Разом із тим така інтенсивність негативних регіональних гетеростереотипів у країні не може не турбувати. Вона є свідченням того, що українське суспільство на цей час є розколотим. Розколи мають різну природу. У суперечностях між Донбасом і Галичиною, поряд з іншим, дістали відображення суспільні травми, яких зазнало наше суспільство впродовж ХХ століття. Травматичним був і досвід 2004 року. Отже, ці суперечності треба не

замовчувати, а з'ясовувати їхню суспільну природу й застосовувати для лікування їх методи соціальної терапії. Зараз у світовій соціології це — один із напрямів досліджень та прикладного застосування знань, який швидко прогресує [32; 33; 34]. У світі є країни, де такого роду травми значно страшніші. Достатньо звернутися до досвіду Туреччини й прочитати тексти Орхана Памука. Врахування подібного досвіду дасть змогу виробити програму соціальної терапії для міжрегіональних стосунків в Україні.

Таблиця 7

**Львівська область. Розподіл відповідей на запитання
“Які з наведених характеристик відповідають Донбасу,
а які — Галичині?”, %**

№	Варіанти відповідей	Характеристика Донбасу в регіональній системі України, на думку мешканців			Характеристика Галичини в регіональній системі України, на думку мешканців		
		Львова, N = 375	Дрогобича, N = 298	сіл Львівщини, N = 100	Львова, N = 375	Дрогобича, N = 298	сіл Львівщини, N = 100
1	Регіон, розвиток якого має стати моделлю розвитку всієї України	7,7	11,6	22,0	52,0	54,8	49,0
2	Глуха культурна провінція	37,7	39,7	34,0	6,6	8,6	6,0
3	Регіон із середнім рівнем розвитку	40,0	33,2	26,0	39,0	31,5	47,0
4	Агресивний регіон, який намагається насадити свої порядки в усій країні	68,9	77,3	75,0	7,5	4,3	6,0
5	Регіон, змушений захищати свою специфіку і право жити відповідно до свого способу життя	20,6	17,7	19,0	45,4	49,8	50,0
6	Регіон із сильними сепаратистськими настроями	53,7	62,1	61,0	8,1	10,4	7,0
7	Регіон, де переважають державники, що відстоюють цілісність країни	9,4	11,6	16,0	47,1	52,0	46,0
8	Самодостатній регіон	33,4	32,5	28,0	32,4	27,6	26,0
9	Регіон України, що зберіг власну самобутність	9,1	5,1	8,0	63,3	65,9	55,0

Примітка: сума перевищує 100%, оскільки респондентам можна було обирати три позиції.

Чи може знайти своє місце у цій справі практика зустрічей шахтарів і гуцулів. Певною мірою — так. Адже, як показало наше дослідження, мешканці Донбасу та Галичини досить рідко відвідують одне одного (табл. 8).

Таблиця 8

**Розподіл відповідей на запитання
“Як часто Вам доводиться бувати в Галичині/Донбасі?”, %**

№	Варіанти відповідей	Луганськ, N = 363	Львів, N = 375	Стаханов, N = 300	Дрогобич, N = 298	Села Луганщини, N = 100	Села Львівщини, N = 100
1	Буваю кілька разів на рік	2,8	2,1	3,3	1,0	1,0	5,0
2	Раз на рік	4,4	3,5	3,0	3,4	1,0	1,0
3	Раз на кілька років	13,2	9,9	3,8	9,1	9,0	11,0
4	Був лишень одного разу	23,4	18,1	14,3	11,4	15,0	21,0
5	Ніколи не доводилося бувати	53,7	64,8	68,7	74,2	74,0	59,0

Коли більшість мешканців регіонів не здійснюють взаємних відвідувань, це сприяє закріпленню стереотипів. Отже, програма внутрішнього туризму в Україні цілком може виконувати соціально-терапевтичні функції. Але — це тільки один маленький крок на шляху до пом'якшення міжрегіональних суперечностей. Наступні кроки залежать від елітних груп. Саме від них потребується постійна робота над розв'язанням цих проблем.

***Міжпредметні взаємодії та перспективи
соціологічного вивчення регіональної системи України***

Підбиваючи підсумки, можна сказати, що проаналізовані дані крос-регіональних опитувань 2005 і 2007 років свідчать на користь того, що регіональній системі України притаманні різні, часом взаємовиключні тенденції розвитку. Насамперед це стосується незбігу економічних, політичних та культурних процесів в українській регіональній системі. Цей незбіг потребує пояснень. У сучасній світовій соціології є теоретичні напрями, які дають змогу це зробити. Маємо на увазі підхід до капіталізму як до світової системи. Шкода, але в сучасній регіональній соціології до цього теоретичного напрямку взагалі не звертаються. У вітчизняній соціології він аналізується лише у загальнотеоретичному плані [35; 36; 37]. Між тим для економічного розвитку нашої країни після здобуття незалежності найважливішим процесом було залучення до світової капіталістичної системи, пошук власного місця в ній. Цей процес штовхав Україну на периферію цієї системи. Внутрішніми агентами периферизації країни, її руху до постколоніального стану стали різноманітні групи еліти, яка в той час активно формувалася. Для

представників цих груп прямий вихід на світовий капіталістичний ринок означав швидке збагачення, а для країни в цілому — рух від напівпериферії до периферії. Свого часу А.Г.Франк описав характерну для даного типу розвитку фрагментацію суспільного простору: “...Провінційний капіталізм, сам будучи сателітом національної метрополії — а остання перебуває в таких відносинах із світовою метрополією — породжує власні провінційні центри, на орбітах яких виникають свої метрополії” [23]. Але в регіональній системі виявилися й сили, що протидіють цьому руху. Частково вони реалізуються через державну політику. Національна держава, хоча і втратила частину своїх регулювальних можливостей за умов глобалізації, все одно залишається важливим гравцем у межах капіталістичної системи. Але далеко не все зводиться до регуляційних впливів держави. На початку статті ми писали, що в самій регіональній системі України зі здобуттям незалежності почали формуватися механізми саморегуляції.

Найбільш розвинений інструментарій для опису механізмів саморегуляції в різноманітних системах дає інформаційний підхід. Для випадку географічних систем його розробив А.Арманд. Він вважає, що інформаційний підхід дає “широкі можливості порівняння об’єктів, які відрізняються за фізичною природою, але є близькими за структурою. Це дає змогу робити узагальнення, знаходити закономірності, що вислизують з поля зору за використання інших підходів. Для географії ця особливість інформаційного підходу має особливу цінність у зв’язку з нечіткістю її закономірностей і з інтенсивними спробами побудувати основи її теорії, що здійснюються останніми роками” [11, с. 90]. Здається, що такий підхід може бути спільним для соціології регіонів і для географії. В усякому разі методологічні потреби в цих наукових дисциплінах є загалом схожими. Особливо цінною в інформаційному підході до вивчення регіональних систем є його здатність забезпечити дослідження внутрішньосистемних процесів саморегулювання та самоорганізації. Отже, інформаційний підхід уможливорює застосування ідей синергетики до просторових суспільних систем. Він орієнтує дослідників на вивчення шляхів передання інформації в системі [11, с. 18] із використанням таких понять, як “інформація”, “шум”, “зворотний зв’язок”, “контур зворотного зв’язку”. Зворотний зв’язок може бути позитивним чи негативним, а це, своєю чергою, веде до формування в системі або самопідсилюваних (автокаталітичних), або конкурентних зв’язків [11, с. 24–40]. Просторові суспільні системи належать до вищої категорії складності. Це — “природно-соціальні системи” [11, с. 55]. А.Арманд запропонував усі системи поділити на два класи — “доповняльні” та “однорідні” [11, с. 44]. Прикладом перших є біологічний організм, де органи не можуть існувати без взаємного зв’язку. Прикладом іншого класу може бути ліс, де окремі дерева можуть існувати і поза його межами. Складним соціально-географічним системам, до яких належать і регіональні, притаманні обидві характеристики. А.Арманд пише: “Переваги тих і тих поєднуються в ієрархічних структурах, де між рівнями (“за вертикаллю”) реалізуються доповняльні зв’язки, а всередині рівня (“за горизонталлю”) — однорідні” [11, с. 100]. У нашому випадку наявність політичної форми регіональної системи України, яку створює держава, підсилює її як інформаційну систему. У взаємодії регіонів і центру

реалізується доповняльний принцип, а у відносинах між регіонами — принцип однорідності. Отже, поєднання цих принципів підсилює конкуренцію між регіонами й одночасно веде до формування взаємозалежності їх у межах національного цілого. Інтенсифікацію інформаційної взаємодії між регіональними полюсами України теж можна зрозуміти в цьому методологічному ключі. Через систему позитивних та негативних зв'язків формуються способи саморегулювання “організму” українського соціуму в просторовому аспекті. Хоча досвід 2004 року і був драматичним і часом травматичним, але він свідчить саме на користь такого висновку.

Безумовно, це поки що лише загальні міркування з приводу можливості застосування інформаційного підходу до вивчення регіональної системи. Соціологам треба дати соціологічну інтерпретацію не тільки названих понять, а й таких, як “блоки управління”, “підсилювачі”, “перемикачі” та ін. Але це має сенс і зможе надати новий імпульс вивченню елітних груп, систем комунікації, зокрема масової комунікації, та їхньої ролі в процесах саморегуляції й самоорганізації в межах регіональної системи України.

Серйозний поштовх цим дослідженням можуть надати ідеї історичного етнолог С.Лур'є. Вона дійшла висновку, що тривалість існування етносу пов'язана з наявністю функціонального внутрішнього етнічного конфлікту. Це поняття дослідниця запозичила у Л.Козера, який вважав, що конфлікт між групами одного суспільства сприяє становленню та збереженню ідентичності та проведенню кордонів цього суспільства. Відштовхуючись від цих уявлень, С.Лур'є робить висновок, що “процес самоструктурування етносу здійснюється через внутрішній етнічний конфлікт, а отже, модифікація культурної традиції також пов'язана з внутрішнім етнічним конфліктом” [38, с. 159]. Далі вона розвиває це положення: “...характер взаємодії між різними внутрішніми групами етносу визначається такими двома чинниками: по-перше, адаптаційною потребою, а по-друге, потребою у вираженні основних смислів етнічної культури (її “культурної теми”). І те і те вимагає від етнічної організації постійного динамізму. І те і те не може не призводити до постійних внутрішньоетнічних конфліктів, функціональних за своєю сутністю. І те і те — а особливо цей єдиний процес, що є вираженням основної етнічної “культурної теми” за змінюваних умов існування етносу, — виливається часом у цілі містерії, що їх етнос розігрує всередині себе” [38, с. 258]. Про “культурну тему” дослідниця пише так: “Її можна розглядати як ідеологему, що має певну значну кількість варіацій і звичайно є пов'язаною з релігійними положеннями, які сповідує етнос” [цит. за: 38, с. 442]. Прикладом такої культурної теми в Росії, на думку Лур'є, є ідея “Москва — Третій Рим — Свята Русь” [цит. за: 38, с. 260–276]. С.Лур'є проаналізувала основні культурні теми фінів, турків, вірменів, англійців та ін. Чинником функціонального внутрішнього для етносу конфлікту вона пояснює сумісність чи несумісність народів, що контактують: “У випадку надто близького зіткнення народів, що мають різну структуру внутрішньоетнічних конфліктів у царинах життя, що зачіпають цю структуру, виникає протидія, яку політологи марно намагаються пояснити зовнішніми чинниками” [38, с. 399–400]. Етнолог дійшла висновку, що поряд із функціональним в етнічній системі можуть розгортатися і дисфункціональні конфлікти. На її думку, “дис-

функціональну смуту викликає поява всередині етносу якоїсь ціннісної орієнтації, яка не може стати компонентою внутрішньоетнічного процесу” [цит. за: 38, с. 361].

Під внутрішньоетнічними групами як суб'єктами функціонального конфлікту дослідниця розуміє соціальні групи, часто генералізуючи їх як еліти і як народні маси. Щоправда, вона не говорить про територіальні спільноти, але видається слушним поставити питання і в такій площині. У цьому разі внутрішній для етносу/нації функціональний конфлікт буде окремим випадком механізму саморегуляції й самоорганізації в межах інформаційної системи.

Тоді стосовно регіональної системи України треба порушити питання про те, чи є конфліктна взаємодія між Донбасом і Галичиною виявом функціонального конфлікту, що сприяє самоорганізації української нації. На перший погляд, основні культурні теми Донбасу й Галичини, що уявилися в їхніх суспільних проектах, є несумісними. З іншого боку, в населення регіонів, яке і є носієм несумісних суспільних проектів, у громадській думці чітко окреслилася орієнтація на досягнення історичного компромісу заради єдності країни. В нашому дослідженні теж було зафіксовано, що на тлі усвідомлення наявних суперечностей між цими регіонами мешканці Донбасу та Галичини висловлюють прагнення до порозуміння (табл. 9, 10).

Таблиця 9

**Розподіл відповідей на запитання
“Чи існують зараз суперечності між Сходом і Заходом України
і якщо вони існують, то на якому рівні?”, %**

№	Варіанти відповідей	Луганськ, N = 363	Львів, N = 375	Стаханов, N = 300	Дрогобич, N = 298	Села Луганщини, N = 100	Села Львівщини, N = 100
1	Суперечності існують лише між політиками, а на рівні населення їх немає	30,6	42,9	26,0	47,3	22,0	54,0
2	Суперечності існують як на рівні політиків, так і на рівні населення	45,5	43,7	52,7	37,6	57,0	29,0
3	Суперечності існують на рівні населення, а не між політиками	7,2	4,3	6,7	2,3	3,0	2,0
4	Суперечностей немає на жодному рівні	0,8	0,8	3,7	1,3	–	–
5	Важко відповісти	15,2	8,0	9,7	11,1	16,0	15,0
6	Відмовилися відповідати на запитання	0,8	0,3	1,3	0,3	2,0	–

Таблиця 10

**Розподіл відповідей на запитання
“До яких відносин між Сходом і Заходом України треба прагнути?”, %**

№	Варіанти відповідей	Луганськ, N = 363	Львів, N = 375	Стаханов, N = 300	Дрогобич, N = 298	Села Луганщини, N = 100	Села Львівщини, N = 100
1	Слід домагатися згоди через компроміс	66,7	56,0	59,3	56,4	72,0	48,0
2	Необхідно, щоб цінності Східної України поширилися на Захід	10,7	1,3	13,7	2,0	5,0	2,0
3	Необхідно, щоб ідеали Західної України перемогли і на Сході	2,8	23,5	4,3	26,8	1,0	17,0
4	Важко відповісти	18,7	18,1	21,7	13,1	22,0	33,0
5	Відмовилися відповідати на запитання	1,1	1,1	1,0	1,7	–	–

Однозначної відповіді на всі заторкнуті питання на основі наявної інформації дати зараз не можна. Але соціологія регіонів уже здатна порушувати такі запитання, відповіді на які мають наблизити Україну до досягнення історичного компромісу між її регіональними полюсами. Цей компроміс може послугувати передумовою для того, щоб наша країна посіла гідне місце в сучасному світі.

ДОДАТКИ

Характеристика вибірових сукупностей

Опитування 2007 року

Львів (N = 375): жінки — 52,7%; чоловіки — 47,3%; люди віком 18–29 років — 26,4%; 30–59 років — 51,5%; 60 років і старші — 22,2%; люди з вищою освітою — 32,8%; із середньою спеціальною — 22,1%; з повною середньою — 32,5%; з неповною середньою — 8,5%; з початковою — 1,6%; не дали відповіді про освіту — 2,4%.

Луганськ (N = 363): жінки — 54,5%; чоловіки — 45,5%; люди віком 18–29 років — 25,9%; 30–59 років — 51,5%; 60 років і старші — 21,8%; люди з вищою

освітою — 26,2%; із середньою спеціальною — 22,6%; з повною середньою — 34,7%; з неповною середньою — 12,1%; з початковою — 4,4%.

Дрогобич ($N = 298$): жінки — 52,3%; чоловіки — 47,7%; люди віком 18–29 років — 25,8%; 30–59 років — 53,7%; 60 років і старші — 20,5%; люди з вищою освітою — 23,5%; із середньою спеціальною — 22,8%; з повною середньою — 35,2%; з неповною середньою — 10,7%; з початковою — 3,7%; не дали відповіді про освіту — 0,4%.

Стаханов ($N = 300$): жінки — 57%; чоловіки — 43%; люди віком 18–29 років — 22,3%; 30–59 років — 53,3%; 60 років та старші — 24,3%; люди з вищою освітою — 18,3%; із середньою спеціальною — 0,31%; з повною середньою — 26,3%; з неповною середньою — 12%; з початковою — 0,9%; не дали відповіді про освіту — 3,3%.

Села Львівської області ($N = 100$): жінки — 52%; чоловіки — 48%; люди віком 18–29 років — 24%; 30–59 років — 46%; 60 років і старші — 30%; люди з вищою освітою — 0,10%; із середньою спеціальною — 0,21%; з повною середньою — 0,34%; з неповною середньою — 0,18%; з початковою — 17%.

Села Луганської області ($N = 100$): жінки — 56%; чоловіки — 44%; люди віком 18–29 років — 20%; 30–59 років — 0,46%; 60 років і старші — 0,34%; люди з вищою освітою — 0,8%; із середньою спеціальною — 0,23%; з повною середньою — 0,36%; з неповною середньою — 0,23%; з початковою — 0,10%.

Опитування 2005 року

Луганськ ($N = 593$): жінки — 56,5%; чоловіки — 43,5%; люди віком 18–29 років — 24,8%; 30–59 років — 50,2%; 60 років і старші — 0,25%; люди з вищою освітою — 22,8%; із середньою спеціальною — 22,9%; з повною середньою — 37,1%; з неповною середньою — 12,8%; з початковою — 4,4%.

Дрогобич ($N = 365$): жінки — 62,2%; чоловіки — 37,8%; люди віком 18–29 років — 36,7%; 30–59 років — 53,1%; 60 років і старші — 10,2%; люди з вищою освітою — 0,52%; із середньою спеціальною — 33,9%; з повною середньою — 10,5%; з неповною середньою — 3,4%; з початковою — 0,3%.

Література

1. Ручка А.А. Исследовательские приоритеты украинской социологии // Проблемы розвитку соціології на сучасному етапі (теоретичні та методичні питання) : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — К., 1994. — С. 9–15.

2. Давиденко Ю.О. Порівняльний аналіз результатів соціологічних досліджень ставлення громадян України до референдуму 1 грудня 1991 р. // Проблемы розвитку соціології на сучасному етапі (теоретичні та методичні питання) : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — К., 1994. — С. 229–233.

3. Романюк А., Черниш Н. Схід — Захід: компроміс чи конфронтація // Філософська і соціологічна думка. — 1995. — № 3–4. — С. 104–116.

4. Черниш Н., Маланчук О. Поколінські моделі особистісних ідентичностей: регіональні виміри // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць. — Харків, 2003. — С. 254–260.

5. *Czemysz N.* Dynamika rozwoju tożsamości w Ukrainie. Przykład Lwowa i Doniecka, 1994 – 2004 // *Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne.* – Kraków, 2006. — № 2. — S. 97–108.
6. *Стегній О.Г., Чурилов М.М.* Регіоналізм в Україні як об'єкт соціологічного дослідження. — К., 1998.
7. *Алаев Э.Б.* Социально-экономическая география : Понятийно-терминологический словарь. — М., 1983.
8. *Джонстон Р.Дж.* География и географы. Очерк развития англо-американской социальной географии после 1945 г. / Пер. с англ. под ред. Э.Б.Алаева. — М., 1987.
9. *Кононов И.Ф.* Проблема пространства в социологии // *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна.* — 2004. — № 621. — С. 20–26.
10. *Кононов И.Ф.* Социология і проблеми просторової організації суспільства // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* — 2004. — № 4. — С. 57–78.
11. *Арманд А.Д.* Самоорганизация и саморегулирование географических систем. — М., 1988.
12. *Zarycki T.* Nowa przestrzeń społeczno-polityczna Polski. — Warszawa, 1997.
13. *Zarycki T.* Region jako kontekst zachowań politycznych. — Warszawa, 2002.
14. *Zarycki T.* Four Dimensions of Center-Periphery Conflict in the Polish Electoral Geography // *Social change. Adaptation and Resistance* / Ed. by T.Klonowicz, G.Wieczorkowska. — Warsaw, 2002. — P. 19–38.
15. *Кононов И.Ф.* Социология регионов: предмет, методы и перспективы развития // *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць.* — Харків, 2003. — С.126–130.
16. *Development Issues in Marginal Regions (Processes, Technological Developments and Societal Reorganizations)* / Ed. by R.B.Singh, R.Majoral. — New Delhi, 1996.
17. *Пономарьов А.П.* Етнічність та етнічна історія України: Курс лекцій. — К., 1996.
18. *Кононов И.Ф.* Глобализация и регионализация в современном мире // *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць.* — Харків, 2001. — С. 203–208.
19. *Сторонянська І., Шульц С.* Міжрегіональна інтеграція в Україні. — Львів, 2007.
20. *Кононов И.Ф.* Етнос. Цінності. Комунікація (Донбас в етнокультурних координатах України). — Луганськ, 2000.
21. *Кононов И.Ф.* Донбас: етнічні характеристики регіону // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* — 2003. — № 2. — С. 72–98.
22. *Суйменко Є.І., Новікова О.Ф., Панькова О.В. та ін.* Донецький регіон у дзеркалі економічної соціології. — К.; Донецьк, 2006.
23. *Франк А.Г.* Развитие неразвитости. — <http://www.left.ru/2005/9/frank126.phtml?print>.
24. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира. Социология XXI века / Пер. с англ. под ред. В.Л.Иноземцева. — М., 2004.
25. *Кононов И.Ф.* Донбасс и Галичина: межрегиональное взаимодействие и изменения пространственных характеристик украинского общества // *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць.* — Харків, 2005. — С. 276–287.
26. *Kononow I.* Donbas i Małuczyna: przyczyzny napiętych stosunków i poszukiwanie kompromisu historycznego // *Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne.* — Kraków, 2006. — № 2. — S. 81–96.
27. *Стегній О.* Регіональний чинник розвитку політичної культури населення України // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* — 2005. — № 3. — С. 94–122.
28. *Кононов И.Ф.* Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках та пошук історичного компромісу // *Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодні та майбутнє.* — Луганськ, 2006. — С. 5–27.

29. *Майерс Д.* Социальная психология / Пер. с англ. — СПб., 2000.
30. *Фукуяма Ф.* Великий разрыв. — М., 2004.
31. *Балакина Г.Ф.* Тувинские реалии перехода к рынку // Социологические исследования. — 1998. — № 6. — С.77–81.
32. *Штомпка П.* Социальное изменение как травма // Социологические исследования. — 2001. — № 1. — С. 6–16.
33. *Аарелайд-Тарт А.* Теория культурной травмы (опыт Эстонии) // Социологические исследования. — 2004. — № 10. — С. 63–72.
34. *Масалков И.К.* Социокультурная травма как объект социологии. — <http://www.lib.socio.msu.ru>.
35. *Кутуев П.* Методологічні засади світ-системного аналізу: парадигма Імануїла Валерстайна та його школи // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2003. — № 1. — С. 45–59.
36. *Кутуев П.* Залежність, недорозвиток і криза у соціології розвитку недорозвитку Андре Гундера Франка: критичний аналіз // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2003. — № 4. — С. 110–129.
37. *Кутуев П.* Світова система як предмет соціологічного аналізу: нова дослідницька програма Андре Гундера Франка // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2007. — № 2. — С. 17–35.
38. *Лурье С.В.* Историческая этнология. — М., 1997.